

Folkloristik:

Prof. Dr.
Dursun Yıldırım
Armađanı

Pars Yılı
ANKARA 1998

KÜLTÜREL BİR SEMBOL: YILAN

Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU*

İlk mağara resimlerinde ve ilk yazılı kaynaklarda yılanla rastlarız. Mitolojilerde kutsal kitaplarda, efsanelerde, masallarda, halk hikâyelerinde yılan yer alır. Ölümsüzlüğü, kötülüğü, şekil değiştirmeyi, tekrar tekrar yaşamayı sembolize eder. Çeşitli ülkelerin mitolojilerinde yılan bu sembollerle karşımıza çıkar. Mısır mitolojisinde Güneş Tanrısı Re, her gün oniki saatlik yer altı yolculuğuna çıkar. Oniki saat boyunca Tanrı Re ölüdür. Her saat başında yer altında olağanüstü yerlere gider ve olağanüstü mecaralar yaşar. Yedinci saatte Re'nin kayığı karanlıklar ve soğuklar diyarına gelir. Burada yenileyeci Khepri vardır. Beş başlı bir yılan geniş kıvrımlarıyla yatmakta ve kıvrımların ortasında ise Khepri bulunmaktadır. Onikinci saatte Khepri kendisini Re'ye bağlar Re, Khepri'ye dönüşerek yeniden yaşamaya başlar. Yılan da burada kendi kendini yaratmayı sembolize eder. Khepri'nin yanında yer alır¹.

Amerika kıızılderli kabilelerinin de yılanla ilgili mitolojik inanışları bulunmaktadır. Doğu ve Güneydoğu'da suların dibinde kırmızı ve yeşil boynuzlu yılanlar yaşar. Bunlar sadece Şamanlar tarafından karaya çekilir ve öldürüldükten sonra ilaç olarak kullanılırlar. Yılanın vücudu yanar fakat kalbi yanmazmış. Bu yüzden büyücüler onunla ilaç yaparlarmış. Diğer bir Aphaci Kızılderili efsanesi de şu şekildedir: Canavarlarla savaştan dönen kahraman çingiraklı yılan tarafından ısırılmıştır. Arkadaşları bir kirpi (veya başka bir hayvan) yakalar ve pişirirler. Bunu yiyen kahraman yılanla dönüşür. Yılanın dediklerini yaparak, arkadaşları sular yükselince onu bulur yakalarlar. Yılan yeniden insana dönüşür².

Burada bir yılan dönüşümü, şekil değiştirdikten sonra yeniden yaşamayı insan-yılan-insan şeklinde yaşamayı gösterir. Birinci efsanede ise kalbinin, yılan yansa da canlı kalması, ölümsüz olduğuna dair kıızılderili inancını göstermektedir. Kaliforniya'da yaşayan Mahove Kızılderilileri dev bir gökyüzü çingiraklı yılanın var olduğuna inanırlar. Bu yılan öldü-

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı

¹ Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Erzurum, 1992, s. 50-57.

² *Standart Dictionary of Folklore*, U.S.A., 1972, s. 1029.

rülmüş, kanı olağanüstü çingiraklı yılanı geçmiştir. Uç dağlarda yaşamaktadır. Yılan buradan bütün kabilelere giden yolları bilmektedir. Onlarla savaşarak ısırmaı da düşünmektedir. Dağa sorar eğer dağ "evet" derse onlar ölecek, dağ sessiz kalırsa insanlar ısırılacak fakat yaşayacaklardı³.

Bir zenci efsanesi de büyük yılan Mat Chinai hakkındadır. Bu efsanede sanki bir sınav anlatılmaktadır. Bu sınavı geçenler gençliğe, evliliğe adım atmış olurlar: Büyük yılan Mat Chinai Tapern Sarayı'na uzanan yolda yaşıyordu. Yirmi veya otuz güzel dişi yılan başları mücevherlerle taraklarla süslü olarak yılanın arkasında onun hazinelerinin koruyucusu olarak dururlardı. Bunların içinden Halak Gihmal elinde bir mızrakla bekledi. Herhangi bir yılan aralarına girmek için yaklaşıncaya Halak Gihmal'ın iki şartını yerine getirmek zorundaydı. Büyük yılan devamlı gidip gelen yedi halının altındaydı.

Aday bunlara çarpmayacak çabuklukla yılanın arkasından geçmeliydi. İkinci ise büyük bir hızla kapağı açılıp kapanmakta olan tütün kutusunun içine girebilmeliydi. Bu iki sınavdan başarı ile geçen, yılan olmaya hak kazanır ve Chinai kadınlardan birisi ile evlenebilirdi⁴.

Şamanist olan Türk boyları arasında da yılanın önemli bir yeri vardır. Yılan Şaman'a yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından birisidir. Şaman'ın gökyüzündeki ve yer altındaki seyahatlerinde ona yardımcı olur. Kutsal güçleri bulunduğu esrarengiz âlemlerde bulunmuş oraları bilen bir hayvandır. Altay Şamanlarının gökyüzüne ve yer altına seyahat ettikleri zaman giydikleri kaftanın üzerinde yılan resimleri vardır. Bunlar üç başlı, büyük ağızlı yılanlardır.

Goldi, Dolgan ve Tunguzlara göre doğmadan önce çocukların ruhları küçük kuşlar kozmik ağacın (Hayat Ağacı'nın) dallarında otururlardı. Şaman gider onları ağaçta bulurdu. Bu ağacın tepesinde kuşlar (kartal) dibinde ise yılan bulunurdu. Hayat ağacı veya kozmik ağaç kâinatın merkezini temsil eder. Ruhların üzerinde bulunduğu bir ağaçtır. Yakutlara göre ilk insanda bu ağaçta dünyaya gelmiş ve burada ağacın sütü ile beslenmiştir. Bu ağacın dallarının da cennete uzandığına inanılır. İnsanlar kederlerinin bu ağacın yapraklarında yazılı olduğu inancı Osmanlı Türkleri arasında da biliniyordu. Bu inanca göre milyonlarca yaprağı olan bir hayat ağacı vardır. Bunlarda insanların kaderi yazılıdır. Bir insan öldüğü zaman bu ağacın yapraklarından birisi düşermiş⁵.

³ a.g.e., s. 1029.

⁴ Mircea Eliade, *Shamanism*, Princeton University Press U.S.A. 1970 s. 340

⁵ Eliade, a.g.e., s. 372-373

Yunan mitolojisinde de insanları korkuya salan, görenlerin soluğunu kesen Gorgolar vardır. Bu yaratıkların saçları yılanlarla örülü, alınlarında yaban domuzu dişleri fişkıran, tunç elleri ve uçmak için altın kanatları bulunurdu. Bunlar üç taneydiler. Bunların içinde adı en çok duyulan Medusa idi⁶. Medusa'nın torunu Ekhidna'da yarı bedeni güzel bir genç kız yarı bedeni koskoca bir yılanıdır. Üzeri benek benek korkunç bir yılanıdır. Yer altında sonsuza kadar yaşadığına inanılır⁷.

İran mitolojisinde de yılanın korku verici özelliği görünür: Cemşid, Ahura Mazda'nın kendisine bahşettiği olağanüstü güçlerin kendisinden geldiğine inanmaya başlayınca gücü kaybolur. Ülkede karışıklıklar başlar. O sıralarda Arabistan'da Dahhak adında bir prens vardır. Şeytan Angra Mainyu bir genç kılığında gelir ve Dahhak'ı kandırır. Dahhak onun sözlerine aldanarak babasını öldürür. Arabistan kralı olur. Şeytan Dahhak'ın ve mahiyetinin aşçısı olur. Onlara şimdiye kadar tadını bilmedikleri lezzetli et yemekleri hazırlar. Kral onu ödüllendirmek isteyince istediği tek şeyin omuzları arasından öpmek olduğunu söyler. Şeytan kralı omuzlarının arasından öpünce yer yarılar genç adam kılığındaki şeytan kaybolur, kralın da omuzlarında ısıklar çalan yılanlar çıkar. Bu yılanları kestikçe krala acı vererek yeniden büyümeye başlarlar. Şeytan akıllı bir adam şeklinde kralın sarayına yeniden görülür. Kralın omuzları arasından çıkan yılanların her gün genç bir adamın beyni ile beslenirse kralın acılarından kurtulabileceğini söyler. Böylece her gün iki genç adam öldürülmeye başlanır. Kral Dahhak'ın gücü kuvveti her tarafa yayılır. Cemşid'in ölümünden sonra kendilerine kuvvetli bir hükümdar arayan İranlılar Dahhak'ı ülkelerine davet ederler. Dahhak İran'a geldikten sonra her gün iki genç adam öldürülerek omuzlarındaki yılanlar bu genç adamların beyinleri ile beslenmeye başlar⁸.

Mitolojilerde esrarengiz bir güce sahip görünen yılan sonsuzluk, ölümsüzlük, yeniden canlanma ve korku sembolü olarak görünmektedir. Mitolojilerden gelen yılan motifi hikâyelerde ve destanlarda da kullanılmıştır. İskendernâme ve Camsabnâme bu eserler arasındadır. İskendernâmeler'de Makedonya'lı Filip'in oğlu İskender'in doğu ülkelerine olan seferleri, bu seferlerde başından geçen olaylar anlatılmaktadır. İskender'in seferlerini gerçekleştirdiği ülkeler Anadolu, Suriye, İran, Turan, Hindistan, Çin, Rusya ve Mısır'dır. Seyahati ve seferleri sırasında Sokrat, Aristo ve Eflâtun ona arkadaşlık ederler. Hızır da onlara öğütler verir. Seferler sırasında hastalanan İskender ölümsüzlük suyu Ab-ı Hayat'ı

⁶ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 256.

⁷ Erhat, *a.g.e.*, s. 125.

⁸ Seyidoğlu, *a.g.e.*, s. 59-61.

arar fakat bulamaz. Mesnevi şeklinde yazılmış olan İskendernâme'lerde çeşitli efsaneler inanışlar, mitolojik kalıntılar bulunmaktadır. Bu parçalar arasında yılanla ilgili motiflere de rastlıyoruz. Cadı kadın mağarasını korumak için at kıllarını yılanla çevirir ve yaklaşanları korkutmak ister.

Ravi aydur: İskender-i Zülkaneyn (A.S.) ol yüce kayaya karşı kim durdu, ol kayada bir mağara gördü. Ol mağara kapusına nazar kılıb dururken mağara içinden bir avrat çıktı. Yalınca kaddi kırk arşın olan bir kara it üzerine binmiş bir elinde bir tas su ve bir elinde at kuyruğu dutmuş, kaçan kim ol câzu avrat mağaradan çıkıcak ol it üzerinden indi. Daha ol iti ayağıyla tepdi ot it bir murassa taht oldu. Anda ol avrat taht üzerine çıktı. Sağ elindeki tas ile suyu ol tahtun çevresine saçdı. Sihir okudu tahtun çevresi gül ü gülistan oldu. Andan sol elindeki at kuyruğunu ki dutmuşdı, ditdi, ditdi dahi tahtınun çevresine dağıtdı. Ol at kılları hem ne yire kim düşdi her birisi birer zeff yılanlar oldu, kara kara ejderhaya benzer⁹.

İskender bir seferinde yılanların birbirleriyle savaştıklarını görür, onların üzerine yürür ve dağıtır:

Şah Zülkarneyn ol iki yılan leşkerünün ortasına yürüdü. Ol taraftan yılanlar dahi birbirleriyle ceng-i azimdeyken insan çerisinün ol heybetin göricek ürküb cenklerin koyub iki tarafa gitdiler. Şöyle kim cenk yerinde bir yılan kalmadı.

İskender:

- İy Hekimler, cihan sarayında yılan ölüsün yer bir tâife var mıdur?

Andan Eflâton Hekim Aydur:

- İy Şah Kaf Vilayetinde bir kavüm vardır, anlara nişanslar dirler. Bir yılan vardır, hekimler anı götüreler bir karış başından ve bir karış kuyruğundan kesüb giderürler ortasın birkaç dürlü edviyeler birle müzevere kılurlar. Her gün toğmadın me'kulat yimedim, söylemedim ol müzeverden üç barmak yalayub sahraya çıkub yürürler. Dürlü dürlü otların dirüb yolarlar. Ol yılan müzevresi kuvvetiyle rayihasından mehr otı bilürler kim nite keffaretdür¹⁰.

Yılan kuyruğu ve başı kesildikten sonra kalan kısmı otlarla terbiye edilir. Hergün doğmadan; hiçbirşey yemeden, konuşmadan hazırlanmış olan yilandan üç parmak yalayıp kırlara doğru yürürler. O yılanın kuvvetiyle kokusundan mehr otunu bulurlar. Bu ot dertlerin devasıdır.

İskender-i Zülkarneyn yılanla ilgili bir rüya görür. Bu rüyasının yorumlanmasını ister:

"Ya vezir seyr aleminde gördüm ki bir yılan bana kasd ider, karvaram yılanı dutaram pare pare kılıb serverler önine ataram. Başı bu yılanın Cendel birle oğlunun önüne düşer, Cendel sürer kim başı ola. Andan ata-

⁹ Nesrin Feyzioğlu, *İskendernâme Üzerine Bir İnceleme* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Erzurum, 1991.

¹⁰ Feyzioğlu, a.g.t., s. 378.

sından ön oğlu Neyreng başı alır, dahı yılan atasın sinesinde urur öldürür”

“Rüyamda beni öldürmek isteyen bir yılan gördüm. Onu tutup parça parça ederek komutanların önüne attım. Bu yılanın başı Cendel ile oğlunun önüne düştü. Cendel başı almak isterken oğlu Neyreng başı alır, babasını bu baş ile vurur öldürür.”

Eflatun Hekim bu rüyayı yorumlar:

“Ol peleng kim seyr içinde âşikar
Size kasd itduğ budur şehriyar
Tabir içre mala nisbetdür yılan
Karvayub ilanı dutduğun revan
Mal ele geçire ala sıra-yı güzün
Şöyle kim ilanı dutdunuz yakın
Pare pâre itdüğünüz yılanı
Atduğun serverler önine anı
Ele giren malı siz dahi yakın
Viresiz serverlere iyi piş-bin
Ol ilan başıyla Cendal oğlu hem
Atasını atduğu iy muhterem
Remzi budur virilen malı iy can
Cendal oğlıyla Cakiş'e ayan
Ol yılan başı ki Cendel-i hemin
Urub öldürdi didüğünüz yakın
Mal ucunda şöyle kim oğlu iy yar
Atasına el ura şöyle ki var
Gördüğünüz seyr budur ta'biri
İşbu resme gösterür yüz her biri
Dahi yiğreğin anun belli beyan
Hakdan artık kimse bilmez bi-güman¹¹.

Hekim Eflatun yılanın mal, zenginlik ve serveti işaret ettiğini söyler. Cendal düşmandır. Mal yüzünden babasını öldürmeye kalkışmıştır.

Aynı rüyayı Sokrat hekim de yorumlar:

“Ya Zülkarneyn Şah, tabirde yılan mala nisbettir. Eflatun rast aydur veli gördüğünüz düşen bir vechi dahi budur kim yılan düşmene nisbetdür. Seyrünüzde yılan kim size kasd kıldı, siz anı elinizle dutduğunuz bir düşman size hücum kıla amma elinize gire, giriftar idesiz ve ol yılanı pare pare kılub serverler önine atduğunuz şuna işaretdür kim düşmeni serverünüz ile kâm idesiz ve ol yılan başı kim Cendal birle oğlu çekişüb, oğlu atasın utub, dokuza böldüğü budur kim ol düşmenün bir ulu baş kişisinden Cendal'e mazaratta irişe didi.”

Bu tabire göre de yılan düşmandır. İskender düşmanını bir kumandanı yardımıyla yenecektir.

Aynı rüyayı hekim Bokrat da yorumlar:

Ya Şah-ı Alem, Sokrat didüğü rasdur kim tabirle yılan düşmene nisbetdür amma bir dahi budur kim yılan tabirde dünya sarayına nisbetdür

¹¹ Feyzioglu, a.g.t., s. 246-248.

yani cihan bir ejderhadur heft-ser. Niceleri yidi, niceleri dahi yiyiserdür. Ya Zülkarneyn Şah, seyrünüzde ol yılan kim size kasd kıldı işâret budur kim dünya sarayı size yüz dutubdur ve siz dahi ol yılanı kavrayub elinüze aldugunuz budur kim dünya sarayını ser-ta-ser siz dutasız. Cümle memleketü elinüze alasız ol yılanleyin. Andan ol yılanı pare pare kulub, serverler önine atduğunuz budur kim dutduğunuz memleketi serverlere bahş idüp üleşdiresiz ve ol yılanun başı üzere kim Cendal oğluyla çekişdi, virdüğünüz memleket üzere çekişdiler amma oğlı elinde atasına bir hata ire didi”

Bokrat Hekim’e göre yılan dünya sarayına sahip olmanın işareti- dir. İskender de o yılanı kavrayıp eline aldığı şekilde bütün memleketi hakimiyeti altına alacaktır. Sonra da komutanları arasında paylaşır- caktır. Bu memleket için Cendal ile oğul arasında çekişme olacaktır.

İskender’in veziri Restetalis’de bu rüyayı yorumlar:

“Ya Zülkarneyn-i Cihan Eflâtun, Sokrat, Bokrat beyan itdükleri sözler cümlesi rast tabirlerdür. Amma gördüğünüz vakıa bir vech yine gös- terir. Nite tabiri şöyledür kim seyir âleminde yılan nefsi emmareye nis- betdür. Ya Şah-ı âlem ol yılan kim seyrünüzde kasd kıldı remzi budur kim nefsinüz size bir yaramaz af’al itdürse gerek. Andan siz ol yılanı kavra- yub, dutduğunuz oldur kim nefsinizi akl eliyle dutasız, ol yaman fi’li ana itdürmeye. Siz yine ol yılanı pare pare kulub, serverler önine atduğunuz şuna işeretdür kim yani serverler nasihat viresiz. Nefse uyman, nefsi şöyle helâk kılun diyesiz. Serverler dahi yılan parelerin aldıkları olduk kim virdüğünüz nasihatleri dutalar ve ol yılanı başı dahi Cendal’i urub öldürdüğü bu ola kim Cendal virdüğünüz nisihati dutmaya, ve nefusi dahi anı elende zebun kıla” didi.

Restetalis’e göre yılan insanı kötülüğe sürükleyen nefs’dir. Kötü şeyler yapmak isteyeceksiniz fakat aklınız buna engel olacaktır.

İskender’in rüyasını yorumlayan Eflatun, Sokrat, Bokrat ve Restetalis’e göre yılan sırasıyla mal-zenginlik, düşman, dünya sarayı-haki- miyet, kötü, şeytanî düşüncedir.

II. Murat devrinde Abdi Musa tarafından mesnevi tarzında yazıl- mış olan Camasbnâme adlı eserde birbirinin içine girmiş olarak anlatılan üç hikâye vardır.

1. Camasb ve Şahmeran Hikâyesi
2. Belkiya Hikâyesi
3. Cihanşah Hikâyesi

Birinci hikâyedeki Şahmeran yılanlar padişahıdır. Danyal Pey- gamberin oğlu Camasb’a arkadaşları ihanet eder onu bir kuyunun içine atarlar, buradan kendisine bir yol bulan Camasb yeraltı dünyasında Şahmeran’ın sarayına ulaşır. Şahmeran Camasb yeryüzüne çıkıp sırrını insanoğluna açıklamasın diye ona hikâyeler anlatır. Bunlar Belkiya Hi- kâyesi ve Cihanşah Hikâyesi’dir. Bu hikâyelerin de içinde iç içe başka

hikâyeler vardır. Hikâyeler bitince Camasb ülkesine geri döner. Şahmeran'ın sırrını kimseye söylemeyeceğine yemin etmiştir. Fakat ülkenin hükümdarı hastalanır onun hastalığını ancak Şahmeran'ın eti iyileştirecektir. Camasb Şahmeran'ın sırrını saklar fakat arkadaşlarının ısrarlarına dayanamayarak hamama gider. Şahmeran'ı görenlerin vücutları pul pul olurmuş. Bu şekilde yakalanınca Camasb istemeyerek Şahmeran'ı ele verir. Onun yardımı ile Şahmeran'ı yakalar getirirler. Şahmeran'ın tarifi üzere hükümdar iyileşir, Camasb'da büyük bir hekim olur.

Aynı hikâyeye Binbir Gece Masalları'nda rastlıyoruz. Daha sonra Şahmeran hikâyesi Camasbnâme de ayrı olarak "Şahmeran Hikâyesi" adı altında basılmıştır. Günümüzde ise Anadolu'nun çeşitli yörelerinde masallaşmış olarak bu hikâye devam etmektedir.

Şahmeran hikâyesinde: Şahmeran başı, insan şeklinde bir yılanıdır. Yeraltı dünyasında yaşar. Sarayı mücevherlerle doludur. Bütün yılanlar onun emrindedir. Hastalıkların çaresini bilir. İnsanoğlu'na yardım eder fakat ihanete uğrar. İnsanoğlu sabırsızdır. Yılanın bildiklerini onunla dost olup öğrenmek ve gizli sırları öğrenmek yerine onu öldürüp vücudundan derdine derman aramayı tercih etmiştir.

Mitolojilerden süzülüp gelen hikâyeler ve masallar yoluyla günümüze kadar gelen yılan sembolü günlük hayatımızın her alanında karşımıza çıkar. Tıbbın ve eczacılığın işareti olarak rozetlerde, resim, grafik ve sinema sanatlarında, modern edebiyatta geçmişinde temsil ettiği anlamlardan birisini taşıyarak devam etmektedir.